

УДК 930.2:37(477)“1917/1920”

А.І.Машталір, Н.В.Крик

**Політична інструменталізація постаті Тараса Шевченка
як чинник національного відродження у Наддніпрянській
Україні у 1917–1920 рр. (за матеріалами архівних установ)**

Проаналізовано архівні матеріали з проблеми політичної інструменталізації постаті Тараса Шевченка як чинник національного відродження у Наддніпрянській Україні у 1917–1920 рр. Здійснено розподіл архівних матеріалів на законодавчі акти (закони, накази, що стосувалися постаті Т.Шевченка, його шанування), діловодну документацію (постанови, звіти, інформаційно-аналітичні матеріали тощо). Як приклад такого поділу наведено архівні фонди Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України та інших центральних та обласних архівів України. Весь комплекс архівних фондів, з різною кількістю описів, справ, географічним розташуванням, дав змогу розглянути особливості політич-

ної інструменталізації постаті Тараса Шевченка, використання його імені та творчості для політичної, соціально-економічної та національної боротьби у добу революції 1917–1920 рр. Проаналізовані архівні матеріали дають можливість простежити ставлення політичної еліти до питань з будівництвом пам'ятника Кобзареві, упорядкування могили у Каневі, відзначення його роковин у різних містах, містечках і селах у добу національно-демократичної революції на території, яка була під владою українських урядів. Разом з тим, широкий спектр використаного архівного матеріалу дозволяє проводити паралелі між царським, польським, радянським періодами в історії України та добою національно-демократичної революції у питаннях, щодо ставлення до постаті Т.Шевченка. На основі цього роботи висновки та стверджувати, що за будь якої політичної кон'юнктури робилися спроби залучити, використати шановану в народі постать українського Кобзаря.

Ключові слова: архівні фонди, центральні архіви, обласні архіви, документи, постать, Тарас Шевченко, національно-демократична революція, національне відродження.

Як у роки національно-демократичної революції, так і сьогодні, постать Тараса Шевченка виступала і продовжує бути тією об'єднавчою ланкою, завдяки якій незважаючи на поразку революції (1917–1920 рр.), внутрішньо переродилося українське суспільство. Започатковано процес формування модерної політичної нації, відновилися традиції української державності. Відтак, дослідження проблеми політичної інструменталізації постаті Тараса Шевченка як чинника національного відродження у Наддніпрянській Україні у 1917–1920 рр. неможлива без залучення значного масиву джерельної бази, зокрема, архівних матеріалів з різних архівосховищ України. Постать поета на основі архівних джерел розглядали: О.Завальнюк [1], В.Лозовий [2], Е.Мельник [3] С.Олійник [4] та інші. Проте, дослідники крізь призму власної проблематики частково торкнулися зазначеної теми. Таким чином, метою нашої статті є окреслення архівних матеріалів, що містять інформацію про політичну інструменталізацію постаті Тараса Шевченка як чинника національного відродження у Наддніпрянській Україні у 1917–1920 рр.

Основу дослідження політичної інструменталізації постаті Т.Шевченка як чинника національного відродження у Наддніпрянській Україні у 1917–1920 рр. склали документи та матеріали, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), Центрального державного історичного архіву України у м.Києві (далі – ЦДА України), Державного архіву Вінницької області, Державного архіву Волинської області, Державного архіву Сумської області, Державного архіву Хмельницької області, Державного архіву Черкаської області.

Джерельну базу дослідження умовно можна, розподілити на групи, які доповнюють одна одну та в комплексі дозволяють науковцю різноманітньо розглянути поставлену проблему. Вони поділяються на законодавчі акти

(закони, накази, що стосувалися постаті Т.Шевченка, його вшанування), діловодну документацію (постанови, звіти, інформаційно-аналітичні матеріали тощо). Документи ЦДАВО – яскравий приклад такого умовного поділу. Так, перша група: документи центральних органів влади – фонди 1115 “Українська Центральна Рада”, 1064 “Рада міністрів Української Держави”, за якими простежується державна політика вищих органів влади, зокрема і щодо постаті Т.Шевченка. Прикладом може слугувати відкриття кредиту на утримання могили Українського Кобзаря (ф. 1064).

Друга – діловодна документація про розбудову освіти того часу. Так, фонди “Міністерство освіти України” (ф. 166), “Міністерство освіти Української Держави” (ф. 2201.), “Міністерство народної освіти Української Народної Республіки” (ф. 2582 містять величезний масив інформації та аналітичних документів, які віддзеркалюють освітній рівень у добу національно-демократичної революції 1917–1920 рр. Частина документів безпосередньо присвячена ставленню українського народу, освітніх діячів до постаті українського Кобзаря. Зокрема, у ф. 2582 (оп. 2, спр. 86) міститься доповідь екстраординарного професора К-ПДУУ В. Біднова, виголошена на роковинах Т.Шевченка, у ф. 166 та ф. 1738 Бюро українського друку при ВУЦВК – інформація про відзначення днів Кобзаря радянською владою у 1919–1920 рр.

Фонд 811 “Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді” містить інформацію про українізацію полків колишньої царської армії, про присвоєння частині військових підрозділів після революційних подій 1917 р. імені національних героїв, про створення полків імені Б.Хмельницького, Т.Шевченка тощо.

Документи фонду 2201 дають інформацію про те, як столична політична та громадська еліта намагалася збудувати пам’ятник Т.Шевченкові у Києві за часів Гетьманату П.Скоропадського, створивши для цього спеціальну комісію.

У фонді 1072 “Міністерство сповідань Української Народної Республіки” міститься інформація про відправлення церковних служб за Т.Шевченком.

У фонді 1113 “Управління преси та інформації Української Народної Республіки” знаходимо відомості про ставлення сільського населення Вінницького повіту Подільської губернії до Т.Шевченка. Важливий факт, що саме від міністерства преси та інформації УНР частково залежала поінформованість населення з різних питань.

Фонд 1793 “Подільський губернський староста Української Держави, м.Вінниця” зберігає листівки з текстами українського поета, які використовували для пропаганди гетьманської влади і піднесення національної свідомості населення.

Документи, що стосуються будівництва пам’ятника Т.Шевченкові у Києві, скликання Ф.Лизогубом спеціальної наради, створення відповідної комісії, її складу, зберігаються у фонді 2457 “Головне управління мистецтв та національної культури Української Держави”.

Значним інформаційним джерелом про національні надбання України, про наміри домогтися повернення в Україну картин та малюнків Шевченка, що знаходилися на території Росії, є фонд 2607 “Делегації Української Держави в справі мирних переговорів з Росією”. Саме цей фонд багатий матеріалами про Т.Шевченка.

У фонді 114 “Київська “Просвіта” зберігається чимало відомостей як дореволюційного, так і післяреволюційного періоду, зокрема, листування товариства “Просвіта” у Києві з київським губернатором, міською управою про дозвіл на відкриття публічної бібліотеки, читання лекцій, влаштування літературно-музичних вечорів, присвячених Т.Шевченкові, І.Котляревському, Лесі Українці, М.Старицькому та ін.

Документи (ф.2188) “Начальна Команда Галицької армії Західної області Української Народної Республіки” зберігають інформацію, яка висвітлює просвітницьку діяльність галицького війська: видання періодичної преси, проведення концертів, зокрема й присвячених Т.Шевченкові.

Не менш цінну інформацію містить ЦДІА України, зокрема у фонді 320 “Полтавське губернське жандармське управління” зберігаються рапорти та листування з департаментом поліції про ріст національної свідомості українського народу та окремі спроби проведення різного роду акцій. У фонді 442 “Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора” подаються відомості про спробу будівництва пам’ятника Т.Шевченку у Києві в соті роковини з дня народження та інша цінна інформація. Фонд 707 “Управление попечителя Киевского учебного округа” багатий на матеріал, присвячений відзначенню Шевченківських роковин у навчальних закладах колишнього Київського навчального (учбового) округу, збережені відписки директорів навчальних закладів про проведення концертів, вечорів-пам’яті Т.Шевченка.

До джерельної бази залучені матеріали ІР НБУ НАН України, зокрема листи (з 1848 р. до 1917 р.) українських суспільно-політичних, культурних діячів, друзів Т.Шевченка. Особливе значення для нашого дослідження мають декілька останніх листів, датованих початком національно-демократичної революції. Серед них варто відзначити листи І.І.Щитківського до П.Я.Стебницького (ф.1), Л.Бідної до Н.М.Дорошенко (ф.10), лист Ф.І.Шевченка до Л.П.Шевченка (ф.27) та ін.

Інформація про політичну інструменталізацію постаті Тараса Шевченка як чинник національного Відродження у Наддніпрянській Україні у 1917–1920 рр. міститься також в держархівах областей, зокрема в архівах Хмельницької, Вінницької, Сумської, Київської, Волинської, Житомирської, Черкаської областей. Так, з-поміж численних матеріалів Держархіву Хмельницької області виділяється фонд 319 “Кам’янець-Подільська чоловіча гімназія, м.Кам’янець-Подільський Кам’янецького повіту Подільської губернії”. У ньому є документи, які безпосередньо стосуються постаті українського Кобзаря. Так, в одній зі справ (746, оп.2, арк.12) міститься розпорядження народного міністерства освіти, адресоване начальникам усіх шкіл та директорам народ-

них шкіл Київської шкільної округи, в якому зазначається, що, через політичну ситуацію в країні та в Києві зокрема, громадськість не могла достойно відзначити роковини поета Т.Шевченка, тому Комісаріат вважає за потрібне якнайшвидше це виправити. Інша справа (834, оп.2, арк.2) цього фонду включає листування директора Кам'янець-Подільської державної української гімназії імені Ст.Руданського із завідувачем фундаментальної бібліотеки гімназії А.Гуновичем про передачу книг, зокрема й творів Т.Шевченка.

Доповіді викладачів К-ПДУУ (М.Плевако, Л.Білецького, Є. Сіцінського), присвячені 106-й річниці від дня народження Т.Шевченка, зберігаються у фонді Р-582 “Каменец-Подольский государственный украинский университет”.

У фонді Р-1515 “Кам'янець-Подільський національний хор” зібрані протоколи спільного засідання хорової і художньої рад з підготовки до відзначення Шевченківських днів у місті над Смотричем. Таких протоколів зберігається 4, розміщені вони за хронологією, кожен із них доповнює один одного та свідчать про активну організаційну роботу. Наступні документи розкривають відзначення Шевченківських роковин у Кам'янці-Подільському в добу Директорії. Так, подається перелік запланованих заходів, програмки святкування в Народному домі, Українському клубі та інші цікаві відомості щодо організації свята.

Інформація про політичне, культурно-просвітнє життя подільського краю розміщена у фонді Р-1158 “Каменец-Подольский украинский национальный союз”, зокрема й про заборону Кам'янецьким повітовим староостою театральних виступів Ляцкорунської “Просвіти”, до репертуару якої входили твори Т.Шевченка.

Цінні дані щодо ставлення влади до постаті Т.Шевченка в дореволюційний період містять документи з фонду 57 “Проскурівське Олексіївське реальне училище, м.Проскурів Проскурівського повіту Подільської губернії” та ф.271 “Кам'янець-Подільське розшукне відділення, м.Кам'янець-Подільський Кам'янецького повіту Подільської губернії”.

Важливими для дослідження є матеріали Держархіву Вінницької області, зокрема фонд Д-255 “Вінницька повітова земська управа”, де подані циркуляри та розпорядження уряду Директорії УНР, частина з яких присвячена Т.Шевченкові. Дуже цінним є наказ міністра освіти І.Огієнка про урочисте відзначення Шевченківських роковин у навчальних закладах України. Інші документи засвідчують, що державні органи влади Поділля підтримували починання міністра освіти, підтвердженням чого є наказ Подільського губернського комісара про відзначення Шевченківських роковин та копії депеш, розіслані в усі повіти краю.

З-поміж численних матеріалів виділяється фонд Р-6023 “Колекція фільтраційних, слідчих та наглядових справ, переданих УСБУ у Вінницькій області”, до яких випадково чи помилково підшили титульну ювілейну сторінку 18 номера газети “Селянин” – органу Ямпільської повітової філії Українського

Національного Союзу, присвяченої пам'яті Т.Шевченка (10 березня 1919 р.). Неабияке значення має колекція листівок і оголошень 1917–1920 рр. (ф.960 інвентарний номер), частина яких безпосередньо стосується постаті Т.Шевченка.

Винятково важливу роль для висвітлення постаті Т.Шевченка в добу національно-демократично революції відіграє фонд Р-2362 “Колекція документів з історії Сумщини 1753–1934 рр.”, матеріали якого інформують про революційний рух на Сумщині 1905–1907 рр., революцію 1917 р., події в м.Суми та Сумському повіті в 1917–1920 рр., зокрема заява Товариства “Просвіта” в Сумську міську Думу про увічнення пам'яті Т.Шевченка (спр.20).

У фонді 997 “Роменська міська управа” містяться циркулярні розпорядження, укази Полтавського генерал-губернатора, протоколи засідань управи, заяви тощо. Привертає увагу заява Романівського парафіяльного училища до Роменської міської управи (початок березня 1917 р.) з проханням перейменувати його у Шевченківське училище. Згідно з матеріалами клопотання задовольнили, резолюцію підписав міський голова Б.Чанишов (спр.1414).

З-поміж матеріалів Держархіву Сумської області виділяється фонд 1089 “Роменське повітове поліцейське управління м.Ромни Роменського повіту Полтавської губернії 1862–1917 рр.” з циркулярними розпорядженнями Міністерства внутрішніх справ, юстиції, Департаменту поліції, Полтавського губернатора, накази та листування повітового управління, рапорти повітового справника, звіти, список членів роменського російсько-українського вокального музичного товариства. Частина матеріалів безпосередньо стосується постаті Т.Шевченка. Дотичні до нашого дослідження матеріали фондів 814 “Конотопська міська управа м.Конотоп Конотопського повіту Чернігівської губернії” та ф.1031 “Лозовське сільське народне початкове земське училище с.Лозова Роменської волості Роменського повіту Полтавської губернії”.

Доповнюють джерельну базу, матеріали Держархіву Київської області. Так, у фонді 1447 “Товариство “Просвіта” м.Київ” зберігається листування з сільськими товариствами “Просвіта”, прохання надіслати зразки статутів, вказівки про організацію товариств “Просвіта”, про внесення до списків новозаснованих товариств “Просвіта”, зареєстрованих товариств “Просвіта” з додатками статутів. Зберігаються меморандуми товариства “Просвіта” імені Т.Шевченка, видання робіт Доманицького, частина з яких присвячена великому сину України. У фонді 10 “Київське губернське із справ про громадянства присутствіє, м.Київ” вміщений статут товариства “Просвіта”, заснованого на честь Т.Шевченка. Цікавими є документи фонду Р-2796 “Канцелярія Київського губернського комісара Центральної Ради м.Київ”. З-поміж них виділяються об'їзники розпорядження генерального секретаріату, листування з повітовими комісарами, а також матеріали, які розповідають про ставлення української освітньої громадськості до імені й творчості Кобзаря.

Цінну інформацію про постаць Т.Шевченка містять документи Держархіву Волинської області у м.Луцьку – фонд 54 “Луцьке повітове товариство “Про-

світа” з коротким описом діяльності філії “Просвіти” у селі Підгайці та Держархіву Житомирської області – фонд Р-31 “Інспектора народної освіти Волинського губернського виконавчого комітету рад робочих, селянських і червоноармійських депутатів”.

Важливий шевченкознавчий масив неопублікованих джерел знаходиться у Держархіві Черкаської області. Так, у фонді 136 “Смілянська однокласна народна школа Смілянського волосного відділу народної освіти Народного комісаріату народної освіти УРСР м-ко Сміла Черкаського повіту Київської губернії” містяться матеріали, важливі передусім тим, що, окрім офіційної внутрішньо-шкільної інформації, охоплюють документи про збір коштів на упорядкування могили українського Кобзаря.

Інформація про заснування та діяльність Керилівської учительської семінарії імені Т.Шевченка міститься у фонді 113 “Кирилівська учительська семінарія ім. Т.Шевченка Київського учбового округу Міністерства народної освіти, с.Кирилівка Звенигородського повіту Київської губернії”. Не менш цінний шевченкознавчий матеріал міститься в особовому фонді Р-3990 “Комарницький Микола Федорович – журналіст, красзнавець”.

У Держархіві міста Києва, зокрема у фонді 163 “Київська міська управа Секретаріат” та ф.304 “Київский художественно-промышленный и научный музей” міститься декілька справ, присвячених проектам спорудженню пам’ятника Т.Шевченкові у Києві.

Таким чином, використані архівні матеріали містять значний масив корисної інформації, для висвітлення політичної інструменталізації постаті Тараса Шевченка як чинника національного відродження у Наддніпрянській Україні у 1917–1920 рр. Кожна архівна справа в комплексі дає можливість науковцю скласти цілісну картину задля з’ясування поставлених завдань дослідження.

Список використаних джерел і літератури

1. Завальнюк, О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія / О. М. Завальнюк. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 640 с.
2. Лозовий, В. С. Образ Тараса Шевченка як інструмент політичного впливу: події українського національного відродження у Києві після Лютневої революції 1917 р. / В. С. Лозовий // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX–XXI століть: шевченкознавчий дискурс”, 29 травня 2014 р., Київський університет імені Бориса Грінченка. – Київ, 2014. – С. 179-186.
3. Мельник, Е. М. Ім’я Тараса Шевченка в українській школі (1917–1920) / Е. М. Мельник // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр. – Київ, 2004. – Вип. 17. – С. 47-51.
4. Олійник, С. В. Постать Т.Шевченка в культурно-освітній та національно-пропагандистській діяльності Української Галицької армії на Поділлі / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2014. – Т. 21: Присвячується 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка – С. 50-55.

Andriy Mashtalir, Nazariy Kryk

**Political instrumentation of the figure of Taras Shevchenko
as a factor of national revival in Dnieper Ukraine in 1917–1920
(based on archival materials)**

We analyzed archival materials concerning the issue of political instrumentation of the figure of Shevchenko as an influence on national revival in Dnieper Ukraine in 1917–1920. We allocated archive materials into categories such as legislation (laws, orders concerning the figure of Shevchenko, his commemoration), and office records (regulations, reports, analytical materials, etc.). As an example such allocation into categories we use archival records of the Central State Archives of the State authorities and government of Ukraine and other central and regional archives of Ukraine. The whole suite of archival materials, with differing number of descriptions, cases, and geographical locations, made it possible to study characteristics of political instrumentation of the figure of Taras Shevchenko, and the use of his name and work for political, social, economic and national struggles in the period of the 1917–1920 revolution.

Analysis of the archival materials gave us an opportunity to trace attitudes of the political elites to events such as construction of the monument to the poet, tidying up his Kaniv burial site, commemorating his anniversaries in different cities, towns and villages in time of the national democratic revolution in the territory with Ukrainian governance. At the same time, the wide range of archival materials used allowed us to draw parallels between the tsarist, Polish, and Soviet periods in the history of Ukraine and the era of national democratic revolution concerning the attitudes towards the figure of Shevchenko. This gives us a reason to argue that in any political situation there were attempts to employ and use the widely respected figure of the Ukrainian poet.

Keywords: *archives, central archives, regional archives, documents, figure, Taras Shevchenko, the national democratic revolution, national revival.*

А.И.Машталир, Н.В.Крик

**Политическая инструментализация фигуры Тараса Шевченко как
фактор национального возрождения в Приднепровской Украине
в 1917–1920 гг. (по материалам архивных учреждений)**

Проанализированы архивные материалы по проблеме политической инструментализации фигуры Тараса Шевченко как фактор национального возрождения в Приднепровской Украине в 1917–1920 гг. Осуществлено распределение архивных материалов на законодательные акты (законы, приказы, касающиеся фигуры Т.Шевченко, его чествования), делопроизводственную документацию (постановления, отчеты, информационно-аналитические материалы и т.п.). В качестве примера такого разделения приведены архивные фонды Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины и других центральных и областных

архивов Украины. Весь комплекс архивных фондов, с разным количеством описаний, дел, географическим расположением, позволил рассмотреть особенности политической инструментализации фигуры Тараса Шевченко, использование его имени и творчества для политической, социально-экономической и национальной борьбы в эпоху революции 1917–1920 гг. Проанализированы архивные материалы дают возможность проследить отношение политической элиты к вопросам со строительством памятника Кобзарю, благоустройство могилы в Каневе, празднование его годовщины в разных городах, городках и селах в период национально-демократической революции на территории, которая была под властью украинских правительств. Вместе с тем, широкий спектр использованного архивного материала позволяет проводить параллели между царским, польским, русским периодами в истории Украины и временем национально-демократической революции в вопросах, по отношению к личности Т.Шевченко. На основе этого делать выводы и утверждать, что при любой политической конъюнктуры делались попытки привлечь, использовать уважаемую в народе фигуру украинского Кобзаря.

Ключевые слова: архивные фонды, центральные архивы, областные архивы, документы, фигура, Тарас Шевченко, национально-демократическая революция, национальное возрождение.

Одержано 5 вересня 2016 року